Батырбаева Ж.С.

ТАЛАС ӨРӨӨНҮНҮН СОЦИАЛДЫК ТҮЗҮЛҮШҮ ЖАНА ДЕМОГРАФИЯЛЫК АБАЛЫ

Батырбаева Ж.С.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ И СОЦИАЛЬНЫЙ СТАТУС ТАЛАССКОЙ ДОЛИНЫ

J.S. Batyrbaeva

THE DEMOGRAPHIC STATUS AND THE SOCIAL CONSTRUCTION OF THE TALAS VALLEY

УДК: 947-45/13

Макалада Талас өрөөнүнүн социалдык түзүлүшү жана демографиялык абалы каралды.

The article deals with the demographic and social structure of the state of Talas Valley.

Талас ороонунун социалдык түзүлүшүн жана демографиялык абалын изилдөөдө 1959-1991-жылдардагы калктын табыгый өсүшү бүгүнкү күндүн талабына ылайык комплекстүү түрдө өзүнчө маселе катары коюлган. Бул изилдөөдө калктын билим деңгээлин, жетишкендиктерин көрсөтүү менен бирге себептерин кемчиликтерин көрсөтүүгө аракет жасалды.

Изилдөөдө Талас өрөөнүнүн 1959-1991-жылдары аралыгында болгон өзгөрүүлөрүн көрсөтө алабыз. Талас өрөөнү Кыргызстандын түндүк батышында жайгашкан. Өрөөн кыргыз жана Талас тоолору менен курчалып турат, дениз деңгээлинен 680-4500 метр бийиктикте жайгашкан. Талас өрөөнүнүн территориясы 11,4 мин.км кв. түзөт. Түндүк жана түндүк батыштан Казакстан өлкөсү менен чектешсе, Чыгыш тарабынан Чүй өрөөнү менен, түштүк чыгышынан Жалал-Абад өрөөнү менен, ал эми батыш жана түштүк батыштан Өзбекстан өлкөсү менен чектешкен.

Талас өрөөнүндө 1970-1991-жылдардагы орто эсеп менен алганда калктын санынын өсүшү төмөнкү № 1 таблицада толук көрүнөт.

1-таблица

	1959-ж	1970-ж	1979-ж	1989-ж	1999-ж
Талас өрөөнү	103603	140747	163492	192509	199872
Шаардыктар	14551	20516	22927	31453	33520
Айылдыктар	89052	120231	140565	161056	166352
Талас шаары	13867	20099	22415	30520	32638
Шаардыктар	13483	19634	22089	30520	32638
Айылдыктар	384	465	326	-	-
Бакай-Ата р.	21014	26701	33290	39679	38898
Шаардыктар	-	-	-	-	-
Айылдыктар	21014	26701	33290	39679	38898
Кара-Буура р.	26949	35841	41270	47272	49879
Шаардыктар	1068	882	838	933	882
Айылдыктар	25881	34959	40432	46339	48997
Манас району	15897	21289	23094	26786	28389
Шаардыктар	-	-	-	-	-
Айылдыктар	15897	21289	23094	26786	28389
Талас району	25876	36817	43423	48252	50068
Шаардыктар	-	-	-	-	-
Айылдыктар	25876	36817	43423	48252	50068

Талас өрөөнү 4 районго бөлүнөт: Талас району. Манас району. Кара-Буура району, Бакай-Ата району. Өрөөндө 1 шаар жана 1 шаарча поселок бар. 35 айыл кеңештери, 90 айылдык эл пунктары бар. Областтын административдик борбору болуп Талас шаары эсептелинет. Азыр өрөөндөгү элдердин 200,3 адам, ал эми турук-туулугу 199,9 адамдан турат. Негизинен Талас обласындагы 1959-1991-жылдар аралыгында жүргүзүлгөн айыл калкынын санынын өзгөрүлөрүн жылдыруу аракети жасалган. Шаардык жана айылдыктардын бөлүнүшү негизинен жогорку кеңеште башталган. Областын борборундагы Талас шаарында элдин саны 32,6 миң адамды түзөт. Манас районунда 28 миң адам,

Бакай-Атада 38 миң адам, Кара-буура районунда 50 миңге жакын, ал эми Талас районунда 30 миңден ашык адамды түзөт. 32 жыл мезгилинде (1959-1991-ж.ж.) Талас өрөөнүндө калктын санынын өсүшү 1,9 эсеге көбөйгөн, шаардыктар 2,3 эсеге, ал эми айылдарда 1,9 эсеге көбөйгөн.

Элдердин саны 1979-жылдан – 1970-жылга салыштырганда 22,7 миң адамга, башкача айтканда 16%ке 1970-жылдан 1979-жылга салыштырганда 29 миң эсеге, башкача айтканда 18%ке, 1999-жылдан 1989-жылга салыштырганда 7,4 миң башкача айтканда 38% ке өскөн.

Таблицадан Талас өрөөнү боюнча сан жагынан өскөндүгүн көрүүгө болот. Бул Талас өрөөнүнүн демографиялык турмушундагы өзгөчөлүктөрдүн бирн болгон. Демографиялык өзгөчөлүктөрдүн экинчиси бул шаардыктарга караганда айылдыктардын сан жагынан басымдуулук кылгандыгы. Айыл кыштак калкынын сан жагынан өсүшү облустун райондору боюнча алып караганда да байкалат. Алсак, 1959-1991-жылдарда Талас өрөөнү боюнча 103603 адамдан 199872 адамга, Талас шаары боюнча 13867 адамдан 32638 адамга, Бакай-Ата району 21074 адамдан 28898 адамга, Кара-Буура району боюнча 26949 адамдан 49879 адамга, Манас району 158987 адамдан 50068 адамга жеткен. Өсүш боюнча Кара-Буура жана Талас районунда жогору болгон.

Ал эми процент менен алып караганда төмөндөгү таблицадан көрө алабыз

2-таблица

	1959-ж.	1970-ж.	1979-ж.	1989-ж.	1999-ж.
Талас өрөөнү					
шаардыктар	4,0%	14,6%	14,0%	16,3%	16,8%
айылдыктар	86,0%	85,4%	8,60%	83,7%	83,2%)
Талас шаары					
шаардык	97,2%	97,7%	98,5%	100,0%	100,0%
айылдык	2,8%	2,3%	1,5%	-	-
Бакай-Ата р.					
Шаардык		-	-	-	-
Айылдык	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Кара-Буура р.					
Шаардык	-	-	-	-	-
Айылдык	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Манас району					
Шаардык	-	-	-	-	-
Айылдык	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%)
Талас району					
Шаардык	-	-	-	-	-
Айылдык	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Бул таблицадан көргөндөй шаардыктарга караганда айылдыктардын 100,0% түзгөндүгүн көрдүк. Бул Талас өрөөнүндөгү айыл-кыштактарындагы адамдардын жогору болуп келгендигинде. Ал эми айыл калкындагы аялдардын жана эркектердин санынын жылдан жылга өсүшүн төмөндөгү таблицадан көрө алабыз.

3-таблица

	1959	1970	1979	1989	1999
Талас областы	10363	140747	163492	192509	199872
Эркектер	48854	67671	80517	95061	99400
Аялдар	54749	73076	82975	97448	100472
Талас шаары	13867	73076	82975	30520	32638
Эркектер	6448	20099	22415	14546	15207
Аялдар	7449	9426	10695	15974	17431
Бакай-Ата р	21074	26701	33290	39679	38898
Эркектер	9873	12702	16473	19625	19631
Аялдар	11147	13999	16877	20054	19267
Кара-Буура р.	26949	35841	41270	42727	49879
Эркектер	12855	12271	20178	23383	24996
Аялдар	14094	18570	21092	23889	24883
Манас р.	15897	21289	23094	26786	28389
Эркектер	7385	10264	11599	13414	14196
Аялдар	8512	11025	11495	13372	14193
Талас району	25876	36817	43423	48252	50068
Эркектер	12293	18008	21632	24095	25370
Аялдар	13583	18809	27792	24159	24698

Бул таблицадан коргондой эркектердин жана аялдардын өрөөн боюнча караганда сан жагынан эркектер 99400 мин адамды түзсө, ал эми аялдар 100472 мин адамды түзгөн.

Талас областында айыл кыштактарда калктын негизин кыргыз улутунун өкүлдөрү болгон. Талас өрөөнүнүн айыл кыштак калкынын сан жагынан өскөндүгүн 4 таблицадан көрсөтө алдык.

Бул айылдарды балдардын төрөлүшү жогору деңгээлде экендигинде. Айыл кыштактарды жергиликтүү улуттар жашагандыктан жана тарыхый салт боюнча үй бүлөлөр мүмкүн болушунча көп балалуу болууга аракеттенишкен, балдар айыл калкынын көпчүлүгүн түзгөн.

Балдардын төрөлүшү аялдардын никеге туруусуна көз каранды. Талас областындагы калктын көпчүлүгүн айылдыктар түзөт. Башкача айтканда 83% айылдыктар шаардыктарга караганда көп төрөлүп (шаардыктар 2,5, ал эми айылдыктар 3,4 бала төрөлгөн). Бул ушул айыл жергесинде балдардын көп төрөлүшүнүн, башкача айтканда 1,3-1,9 эсеге шаардыктарга салыштырганда көп төрөлгөндүгүн далилдөөдө.

Кыргыз айыл кыштактарында кылымдап калыптанган үй бүлөлүк жана нике мамилелери сакталган. Мисалы: Кыргыз айыл кыштак-тарында үй бүлөлөр мүмкүн болушунча көп балалуулук, үй бүлөдө көптөгөн туугандардын, жаш жубайлардын ата-энеси менен чогуу жашоосу өңдүү өзгөчөлүктөргө мүнөздүү. Айыл жергесинде балдары 7 же андан көп үй бүлөлөр басымдуулук кылган. Айыл кыштактарда энелердин жашына ылайык бала төрөлүшүнүн абалынын төмөндүгүн таблицадан көрсөк:

4-таблица

Торолгондордун саны

жылдар	Баардык калк	шаардыктар	айылдыктар
1960-ж	3466	315	3151
1970-ж	4874	511	4018
1980-ж	5373	633	4940
1985-ж	6307	976	5331
1990-ж	6220	850	5370
1991-ж	6551	915	5636

Бул таблицадан көргөндөй балдардын төрөлүшү айыл жергесинде жогору болгондугунда.

Ошентип, Талас областында айыл кыштакта жашаган энелер негизинен 19-39 жаш курагында 0,3 мин адамга жеткен. Орто эсеп менен алганда Талас өрөөнүндө 2,3 бала, Бакай-Атада 3,6 бала төрөлгөн. Балдардын төрөлүшү өзгөчө жерги-ликтүү улуттар жашаган айыл кыштактарда жогору болгондугун таблицадан көрө алдык. Талас областындагы айыл кыштактарында балдардын көп төрөлүшүнүн себеби айыл жергесинде урбанизация процессинин таасиринин чектелүү болгондугу менен түшүндүрүлөт. Урбанизация күчтүү өнүккөн шаар жеринде маданий деңгээл жогору болуп, аялдарга билим алуу, кесип ээси катары иш тандоого, өз убагында эс алууга мүмкүнчүлүктөр кенири болгондуктан кеңири болгондуктан алар баланы аз төрөгөн. Демек, айыл кыштактарда көп балалуулук жеке гана улуттук салтка байланыштуу болбостон урбанизация, өлкөнүн социалдык экономикалык өнүгүшүнүн закон ченемдүүлүктөрүнө байланыштуу болгон - деген пикирине биз да кошулсак болот.

Айыл калкынын демографиялык абалынын дагы бир көрсөткүчү калктын өмүрүнүн узактыгы жана өлүмү экендигинде.

Өлгөндөрдүн саны	Табыгый өсүш

Баардык калк	Шаардык тар	Баардык калк	Шаардык тар	Айылдык-тар
374	119	3955	392	3565
1091	150	3783	377	3406
1351	220	4222	413	3809
1620	235	4687	741	3916
1323	223	4897	627	4270
1388	249	5163	666	4497
1291	270	4987	578	4409

Калктын табигый өсүшү Талас өрөөнү боюнча салыштырмалуу жогору. Калктын 1000 адамга эсептегенде табигый өсүшүн коэфиценти:

жылы	облуста	республикада
1960 ж	34,6	30,8
1970 ж	24,6	21,2
1980 ж	24,9	21,2
1990ж	24,7	22,3
1992ж	24,6	21,4

Мунун себеби Талас өрөөнүнүн табигый шартынын жагымдуулугу, салыштырмалуу балдардын өлүмүнүн аздыгы, улуттук каада-салттын сакталышы жана арактын аз пайдаланышы.

Шаар жерине салыштырмалуу айыл кыштак элииин өлүмүнүн көбөйүшү. Бул биринчиден, айыл кыштактарда саламаттыкты сактоо мекемелердин аздыгы, андагы адистердин жоктугуна, жогорку адистиктин медициналык жардамдын жетишсиздигине байланыштуу. Айыл калкы үчүн райондук жана айылдын борборуна жайгашкан медициналык мекемелердин алыстыгы, транспорттук тейлөөдөгү кемчиликтер, айыл калкынын өз убагында диспансерлик дарылоонун үзгүлтүккө учурашы айылдыктардын өлүмүнө себепкер болгондугунан.

Жогорудагы каралган изилдөөдө Талас аймагынын айылынын эмгек ресурстары биринчи кезекте калктын табигый мүлкүнүн натыйжасында калыптанган. Айыл калкынын эмгек ресурстарынын өсүшү минрацияга да байланыштуу болгондугу байкалат. Айыл чарба өндүрүшүнүн жана айыл кыштактын социалдык, экономикалык турмушун жакшыртуу айыл калкынын жалпы билимине, кесипчилик техникалык деңгээлине байланыштуу. Ошондуктан Талас өрөөнүнүн социалдык түзүлүшү жана демографиялык абалы айыл калкынын материалдык өндүрүштө жана элге билим берүү, саламаттыкты сактоо, башкаруу, тейлоо жайларында эмгектенгендерде сан жагынан көбөйгөндүгү прогрессивдүү көрүнүш.

Колдонулган булактар тизмеги:

1. Осмонов О. Кыргызстандын айыл чарбасы жана кыштактардын социалдык турмушу. Бишкек, 1994 г.
2. Регионы Кыргызстана. Таласская область (р 7). Итоги первой национальной переписи населения Кыргызской Республики 1999 года. Книге III. Бишкек, 2001 г.
3. Национальный статистический комитет регио-ны Кыргызстана. Таласская область. (Р.7) Итоги первой национальной переписи населения Кыргызской Республики. 1999 год. Книга III. (серия Р) Бишкек, 2001г. Талас облусу энциклопедия, Бишкек, 1995-ж.

Рецензент: д.и.н., профессор Алимова Б.